

Дмитро Чобіт

український історик, політик, письменник, краєзнавець,
народний депутат України I, II, III скликань,
член Національної спілки письменників України,
Національної спілки журналістів України,
Національної спілки краєзнавців України
(Київ, Україна)
chobit52@ukr.net

Віктор Акуленко

доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу
міжнародного права та права Європейського Союзу
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
(Київ, Україна)
viakulenko@ukr.net

УДК 340.12:321.01(477)(091)

ПОСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ В ІСТОРІЇ НАРОДУ

Анотація. Держава і державність є головними ознаками цивілізаційного розвитку кожної нації, її незалежності та самостійного існування. Однак станом на сьогодні загальна схема державотворення на українських землях за період із часів Стародавнього світу, Античності й до раннього Середньовіччя залишається майже не дослідженою, тому саме цим питанням присвячено головну увагу.

У статті дано визначення термінів “держава”, “протодержава”, “державність”, “державотворення”, “державницька ідея”. Такі поняття, як “мова”, “народ” і “державність” нерозривно пов’язані між собою. Про національну державу народу можна говорити лише з часу постанови не лише держави, а й самого народу та його мови. Саме мова є найголовнішою ознакою народу. Коли є мова, то є й її носій – народ.

Основні фонологічні й лексичні особливості мови, яку тепер ми називаємо українською, остаточно сформувалися вже у III–IV ст. н. е. На цей час, зокрема 375–376 рр., припадають перші згадки візантійських джерел про антів і їх короля Божа. Якщо був король, якого визнавали сусідні держави, то було й королівство. У державі Антів розмовляли українською мовою, тому їх король Бож був етнічним українцем.

Ці факти дають підставу для ще для одного дуже важливого висновку: держава Антів стала першою національною українською державою. У 2025 р. виповнилося 1650 років Королівству антів, а цього, 2026, року минає 1650 років від часу загибелі короля Божа.

Ключові слова: держава; державність; державотворення; державницька ідея; державотворчий етнос; постання української державності; королівство Божа.

Наявність держави й державності є головними ознаками цивілізаційного розвитку кожної нації, її незалежності та самостійного існування. Тільки незалежна держава може забезпечити нації вільний соціально-економічний, військовий і культурно-освітній розвиток, свободу і справедливість. Держава – це організована форма існування народу, гарантія його буття серед міжнародної спільноти. Бездержавні нації, або народи, які втрачали свою державу, зазнавали поневолення, національного гніту, асиміляції з боку загарбників, окупантів і колонізаторів, втрачали рідну мову, самобутність. Тільки великі й могутні народи в умовах вікового іноземного поневолення могли зберегти свою ідентичність. Саме до таких і належить український народ – другий за чисельністю серед слов'ян.

Мусимо констатувати, що станом на сьогодні загальна схема державотворення на українських землях за період із часів Стародавнього світу, Античності й до раннього Середньовіччя залишається майже не дослідженою. Наукова лакуна у вивченні державотворення на давніх українських землях зокрема та античної минувшини українського народу загалом є наслідком ідеологічної цензури в період імперського минулого України та штучного підтасування історії українського народу до загальноприйнятих у Московії політизованих концепцій про так звану єдину давньоруську народність та не менш одіозну колиску трьох братніх народів. Упродовж комуно-імперського минулого ця “колиска” так заколисала деяких істориків, що вони у своїх працях ніяк не можуть вийти із цього летаргічного сну щодо давнього минулого українського народу і витоків його державності.

У силу ідеологізації гуманітарних галузей наук і насадження імперської доктрини щодо провідної ролі Росії та росіян (“руських”), історичне минуле українського народу десятиліттями подавалося у спотвореному й неправдивому висвітленні загалом і, зокрема, щодо питань держави й державності на давніх українських землях. На цих питаннях було табу, а саме дослідження подібних тем могло зазнати звинувачень у так званому українському буржуазному націоналізмі та загрожувало політичними переслідуваннями.

У радянський період самі згадки про самостійну українську державність не допускалися й вважалися ледве не злочинами. Яскравим прикладом є випадок із книгою першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста “Україно наша Радянська”, яка вийшла у світ у 1970 р.¹ У ній один із розділів був присвячений Зопорозькій Січі, де наведено слова Карла Маркса, який назвав її “християнською козацькою республікою”². У Москві книгу П. Шелеста визнали “шкідливою”, автора звинуватили в ідеологічних помилках, прославлянні “патріархальщини” й зняли з посади. Саму книгу заборонили, вилучили з продажу та з бібліотек і знищили. Якщо так вчинили з керівником Радянської України, то що могло чекати сумнінних, але звичайних вчених?

¹ П Шелест, *Україно наша Радянська* (Політвидав 1970) 280.

² Там само 20.

Тоді ж усіляких переслідувань і звільнень з роботи зазнали відомі українські історики Олена Апанович, Михайло Брайчевський, Олена Компан, Ярослав Дзира, письменники Іван Дзюба, Іван Білик та інші дослідники історичного минулого українського народу.

Звісно, в умовах комуністичних репресій питання давньої української минувшини не досліджувалися, більше того такі державотворчі теми, як “Центральна Рада”, “Українська Народна Республіка”, “Західно-Українська Народна Республіка”, “Українська Держава”, “Директорія” в підручниках історії не висвітлювалися, а доступ дослідників до їх архівних спецфондів був заборонений. Імена керівників вищих органів державної влади періоду Української революції 1917–1921 рр. Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Павла Скоропадського, Симона Петлюри та інших українських державних діячів теж перебували під забороною, їх у публікаціях можна було згадувати тільки в площині критики. Як наслідок питання щодо історії державності на українських землях не досліджувалися.

Що ж ми мали в тогочасному бібліографічному доробку, зокрема істориків-правників УРСР, у контексті державності нашого народу? На цю тему відома одна монографія професорів С. Макогон, А. Ткача і В. Цветкова “Розвиток радянської державності на Україні”, в якій автори висвітлити процес виникнення і розвитку УРСР, як держави диктатури пролетаріату, переростання СРСР у загальнонародну державу в умовах будівництва соціалізму й комунізму. І все ж у значному за обсягом заідеологізованому тексті є абзац, який варто процитувати, віддаючи належне пам’яті відомого вченого правника-історика Аркадія Ткача: ‘Український народ відіграє видатну роль у світовій історії. Вивчення його історичного минулого, процесу виникнення і розвитку соціалістичної державності на Україні сприяє глибшому осмисленню сучасності, правильному розумінню закономірностей і перспектив розвитку в майбутньому’³.

Ці, вдягнуті в ідеологічні постулати слова, все-таки розкривають значення дослідження теми української державності, бо вони дійсно сприяють осмисленню минулого України, закономірностей і перспектив розвитку українського народу в майбутньому.

Окрім згаданої монографії, інші праці щодо державності на українських землях, особливо давнього періоду історії, у виданнях радянського часу відсутні, принаймні про такі авторам невідомо.

Про терміни, пов’язані з державотворенням, їх роль і значення

При дослідженні суспільних явищ важливе значення мають терміни. Чим чіткіше визначення терміна – тим кращим буде процес і результати дослідження відповідної теми. Безперечно, що до таких складних і надзвичай-

³ С Макогон, А Ткач, В Цветков, *Розвиток радянської державності на Україні* (Політвидав України 1966) 5.

но важливих тем належать походження українського народу, його первісної історії, мови, державності й самої держави.

З огляду на наведене є важливим мати чітко визначену термінологію щодо таких понять, як “держава”, “протодержава”, “державність”, “державотворення”, “державницька ідея”, адже ці терміни мають специфічні ознаки державно-політичної організації суспільства.

“Українська радянська енциклопедія” дає таке визначення головного терміна: ‘Держава – основне знаряддя політичної влади в класовому суспільстві; політична організація пануючого класу’⁴. Подібне пояснення міститься й в “Українському радянському енциклопедичному словнику”, в якому записано, що ‘держава – організація політичної влади економічно пануючого в суспільстві класу; основне знаряддя політичної влади в класовому суспільстві’⁵. Аналогічне пояснення знаходимо в “Большой советской энциклопедии”⁶ (далі – БСЭ).

Більш розлоге визначення терміна “держава” подає “Філософський енциклопедичний словник”. За ним,

Держава є основним інститутом політичної системи класового суспільства, яка здійснює управління суспільством, охорону його економічної і соціальної структури; в класово антагоністичних суспільствах знаходиться в руках економічно панівних класів і використовується ними перш за все для придушення своїх соціальних противників⁷.

Усі визначення терміна “держава” в радянських виданнях виходили з так званого класового підходу до усіх історико-суспільних явищ і ґрунтувалися на твердженні головного комуністичного ідеолога Леніна про те, що ‘держава – це машина для підтримання панування одного класу іншим’⁸. Терміна “державність” українські радянські енциклопедичні видання не містять, а в БСЭ про нього коротко сказано, що то “синонім держави загалом” з тезою про застосування терміна “державність” (“государственность”) ‘для назви етапу розвитку держави певного історичного типу’⁹. Серед переліку типів держави БСЭ на перше місце поставила “Державу ранніх слов’ян”¹⁰. Згадка про державу ранніх слов’ян в БСЭ є, але самого гасла під цією назвою у ній немає. Виникає запитання: чому? На перший погляд, це незначна деталь, але вона розкриває суть радянської системи нещадного ідеологічного нагляду й цензури.

⁴ Українська радянська енциклопедія: в 12 т. Т. 3: Гердан–Електрографія (М Бажан (голов. ред.), УРЕ 1979) 303.

⁵ Український Радянський Енциклопедичний Словник: у 3-х т. Т. 1: А – Кабарга (М Бажан (голов. ред.), УРЕ 1986) 500.

⁶ Большая советская энциклопедия (в 30 томах) Т. 7. Гоголь – Дебит (А. Прохоров (гл. ред.), Советская энциклопедия 1972) 176.

⁷ Философский энциклопедический словарь (Сов. энциклопедия 1983) 123.

⁸ Там само 123.

⁹ Большая советская энциклопедия (в 30 томах) Т. 7. Гоголь – Дебит (н 6) 162.

¹⁰ Там само 472.

За прийнятою в радянські часи періодизацією вітчизняної історії період ранніх слов'ян припадав на VI–VIII ст., звідси, згідно з “Великою радянською енциклопедією”, випливає, що вже тоді слов'яни мали державу, тобто задовго до прибуття у 862 р. варяга Рюрика в далеку балтійську Ладогу. У цей час (VI–VIII ст.) на просторах теперішньої Московії слов'ян ще не було. Виходить: чесні історики ще в радянські часи добре знали, що ранні слов'яни Середнього Придніпров'я вже у VI–VIII ст. мали державу, але розгорнуте гасло про це не потрапило на сторінки БСЭ з суто цензурних міркувань, бо воно під корінь рубало міф про так звані єдину давньоруську народність і першість російської державності. Ось чому в найбільшій радянській енциклопедії залишилась лише коротка згадка про державу ранніх слов'ян Середнього Придніпров'я VI–VIII ст., однак цю вельми важливу й цікаву тему не висвітлено в окремій енциклопедичній статті!

Наведене свідчить, що проблема держави й державності на давніх українських землях є вельми важливою й нагальною. З огляду на це актуальною є потреба чіткого визначення в українській правничій науці термінів “державна”, “державність”, “державотворення”, “державницька ідея” не на основі спадку російського імперського минулого, а у загальному цивілізаційному й європейському контексті.

Як визначає “Юридична енциклопедія”, термін “державність” має чимало значень і вживається: а) як синонім держави загалом чи держави відповідного історичного типу (рабовласницька, феодальна, буржуазна тощо); б) для характеристики системи (механізму) політичної організації суспільства; в) з метою визначення ступеня розвитку системи органів держави (державного апарату)¹¹. “Велика українська енциклопедія” подає інше визначення державності, як якісної характеристики суспільства, властивість його державно-політичної організації¹². Недарма кажуть, що чим лаконічніша дефініція, тим ніби ширше поняття вона охоплює. У томі 3 “Загальна теорія права” “Великої української юридичної енциклопедії” взагалі відсутній цей важливий термін “державність”. Можливо тому, що саме поняття “державність” не всіма істориками права сприймається однозначно та навіть заперечується, не стає предметом дисертаційних робіт та окремих наукових праць тощо.

У цьому контексті доцільно навести слова українського державного діяча і письменника, автора Четвертого універсалу УНР Володимира Винниченка з праці “Заповіт борцям за визволення”, написаної ще у 1949 р.:

Нація без державності є покалічений людський організм <...> Адже як і у всякої індивідуальної істоти на землі найперша потреба – це зберегти своє життя, забезпечи-

¹¹ *Юридична енциклопедія*. Т. 2: Д–Й (Ю Шемишченко (ред), Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана 1999) 162.

¹² О Бойко, ‘Державність’, *Велика українська енциклопедія* <<https://vue.gov.ua/Державність>> (дата звернення 29.07.2026).

ти його розвиток, передати спадщину в наступні покоління, так і для кожної нації власна держава є найкращим засобом збереження життя і розвитку¹³.

В. Винниченко визначив державність як устрій усього матеріального і духовного буття цілого народу, як сукупність інститутів політичних, економічних та культурних, які діють на території, на якій проживає етнос, які зв'язують його в компактну цілісність. 'Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, – писав він, – а остання у свою чергу є однією із складових – своєрідним вінцем державності'¹⁴. Із наведеного видно, що для В. Винниченка терміни "держава" і "державність" не були синонімами, вони мають цілком самостійне значення. В. Винниченку належить і таке визначення: 'Державність, як найкращий, всеохоплюючий засоб національного життя, мусіла бути, мусіла досягатися, творитися'¹⁵. Тобто термін "державність" В. Винниченко розумів як найкращий і визначальний засіб національного життя народу. За В. Винниченком, "державність" "досягалася і творилася", тобто вона була складовою державотворення.

Як справедливо відзначив головний редактор юридичного журналу "Право України", доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України О. Святоцький,

Мусимо констатувати, що попри надзвичайну популярність у сучасній українській науці та публіцистиці питання державності, цей термін вживається, як суто літературна метафора, без означення чіткого змісту. Відповідно, подібна ситуація сприяє виникненню безлічі спекуляцій довкола поняття державності. У кращому разі державність пов'язують із категорією "держава", вживаючи ці слова як синоніми¹⁶.

Згодом він висловився ще чіткіше: 'Попри надзвичайну популярність в українській історико-правничій науці та публіцистиці, поняття "державність" досі вживається як суто літературна метафора. Інколи його пов'язують із категорією "держава", вживаючи як синоніми'¹⁷.

Отже, в історико-правничій літературі терміни *держава* і *державність* часто використовуються як синоніми, а під "державністю" розуміють форму політичної організації суспільства, що передуює створенню власне держави.

¹³ В. Винниченко, *Заповіт борцям за визволення* (Книга роду 2008).

¹⁴ Винниченко (н 14).

¹⁵ В. Винниченко, *Відродження нації: (Історія української революції [липень 1917 р. – грудень 1919 р.]): в 3 ч. Ч. 2* (Відень, Дзвін 1920) 102.

¹⁶ Див.: Світлана Чорна, 'Українська державність: витоки та етапи становлення' (Голос України, 15 травня 2018 р.) <<https://www.golos.com.ua/article/302908>> (дата звернення 29.07.2026).

¹⁷ О. Святоцький, 'Поняття, ознаки, атрибути та символи державності' [2021] 9 *Право України* 22 <https://doi.org/10.33498/louu-2021-09-022>.

Таке визначення стало лейтмотивом наукових праць істориків права І. Терлюка¹⁸, В. Греченка¹⁹, М. Тараненка, М. Тараненка²⁰, Л. Шевчук²¹ та ін.

На перший погляд, такий підхід значно спрощує проблему, якщо є держава, то логічно існує й державність. Однак тлумачення терміна *державність* як синоніма до слова *держава* породжує певну проблему. Якщо керуватися правилами української мови, то обидва терміни *держава* і *державність* є іменниками, але вони мають цілком інші ознаки, тому не можуть бути синонімами. *Держава* – конкретна форма, а *державність* – більш абстрактна. *Держава* – це констатація наявності організації в суспільстві певної форми управління, а сутність *державності* має значно ширші ознаки. Державність починається тоді, коли в суспільстві визріли нагальні потреби в організації спільного життя на певній території. Для постання державності мусить бути ідея спільної організації життя. Ця ідея зароджується насамперед з двох основних потреб – установалення правил (законів) внутрішнього життя людей та їх захисту від зовнішніх ворогів, тобто оборони певної території.

Як правило, найголовнішою об'єднувальною силою суспільства виступала мова. Тому практично всі держави поставали за головною національною ознакою – мовою. Мова відрізняла своїх від чужих. Саме тому кордони давніх держав фактично збігалися з межами проживання народів. Коли якась частина людей певного етносу потрапляла в межі іншої держави, вона могла втратити національну мову й прийняти чужу, що ставало найгіршою ознакою поневолення.

Терміни “держава” і “державність” дуже подібні, але не тотожні. Держава – це форма існування народу, а державність – це сукупність ознак, які характеризують самобутність народу та визначають його прагнення мати свою державу. І якщо власну державу українці на певних етапах історії втрачали, то традиція державності не переривалася ніколи, бо вона має безперервну тяглість і охоплює не тільки періоди державності, а й часи боротьби за неї; до них належать не тільки національно-визвольні змагання, а й збереження підневільним народом своєї самобутності, культури, традицій і мови. Саме збереження народом цих духовних цінностей було надійною основою для відродження власної держави. Ось чому російські колонізатори так нищили українську самобутність і переслідували українську мову.

Як слушно стверджує О. Святоцький,

¹⁸ І Терлюк, “Держава” і “державність”: до проблеми теоретико-правового та історико-правового змісту понять в контексті українського (національного) державотворення’ [2021] 7(29) Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Серія: “Юридичні науки” 17–27 <https://doi.org/10.23939/law2021.29.017>.

¹⁹ В Греченко, ‘До питання про сутність поняття “державність”’ [2002] 20 Вісник Національного університету внутрішніх справ 244–249.

²⁰ М Тараненко, М Тараненко, ‘Перші державні утворення на території України’ [2016] 1/2 (29/30) Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія, Соціологія. Право.

²¹ Л Шевчук, ‘З історії становлення української держави: слов’янські протодержави’ [2016] 62 Вісник Львівського університету. Серія юридична 72–79 <https://doi.org/10.30970/vla.2016.62.385>.

державність – це особлива форма національного мислення, ядром якого є воля до самовизначення та усвідомлена потреба в державі як способі забезпечення спільного існування на певній території. Вона формується під впливом менталітету та духовності народу, його правових традицій та історичного досвіду. Державність передуює державі і навіть суверенітетові. Це головна умова їх виникнення та збереження. Витоками державності є сформована ідея, в основі якої лежить інтерес народу (народів) до існування²².

Цю важливу слушну думку поділяють й інші дослідники²³.

Отже, державність – це найголовніша ознака державотворення. Без державності не може бути держави. Основу витоків державності становить ідея, в основі якої лежить інтерес народу до свого впорядкованого на загальноприйнятих правилах життя та самостійного й незалежного від сусідів існування. Цю ідею слід назвати державотворчою.

Державотворча ідея виникає у свідомості найбільш мудрих представників певного етносу, перед яким постала потреба в спільній організації суспільного життя. Такими потребами були дві головні причини – внутрішня і зовнішня. Внутрішня причина полягала в забезпеченні спільних правил проживання на певній території. Це була внутрішня причина створення держави, тобто спільного управління на певній території задля дотримання однакових для всіх норм поведінки, тобто забезпечення справедливості.

Зовнішня причина виникала з необхідності створення держави як суспільної організації для захисту країни від зовнішніх ворогів. Друга причина мала суто воєнний характер і потребувала суспільної організації для створення війська і спорудження оборонних споруд для захисту населення країни.

Державотворчий етнос. Межі країни, як правило, визначалися територією проживання етносу, заради якого створювалася держава. Головною ознакою етносу була мова. Звідси випливає ще один суттєвий елемент державотворення – *державотворчий етнос*. Таким державотворчим етносом на давніх українських землях у I тис. до н. е. були праслов'яни, а після остаточного розпаду в III–VI ст. н. е. праслов'янської мовної єдності – українці, прямих і генетичних предків яких тоді називали русами, росами, антами, скіфами, росомонами.

Складовими ознаками проявів державності на давніх українських землях насамперед є свідчення писемних джерел: античних, візантійських, східних, західноєвропейських і скандинавських. У них доволі часто на землях межиріччя Дністра й Середнього Дніпра згадуються правителі, царі, королі, кагани, князі, підлеглі їм населення, що однозначно свідчить про тогочасні

²² Святоцький (н 17) 23.

²³ Див.: *Українська державність: історико-правничі нариси* (В Смолій (заг ред), 2-ге вид., доповн., Право України 2021) 49.

державність і державу. На державу вказують і писемні повідомлення іноземних джерел про королівства черв'ян і антів.

Згадані державні утворення та їх правителі брали участь у війнах з царем Понту Мітрідатом VI Євпатором (111–63), вели переговори з римськими й візантійськими імператорами, захищали свободу свого народу у війнах з готами.

Для того, щоб зібрати багатотисячні війська, цим правителям потрібно було задіяти весь державний управлінський механізм на підвладній їм території: встановити правила співжиття, вершити правосуддя, збирати податки, змушувати населення нести певні повинності та виконувати суспільно необхідні роботи, такі, як прокладання і ремонт доріг, бродів, мостів, будівництва фортифікаційних споруд. Правитель, територія і народ – це визначальні ознаки державності. Але, окрім цього, державу й народ об'єднують такі спільні категорії, як мова, релігія, міфи, звичаї, традиції, торговельні зв'язки, ментальна пам'ять і так до нескінченності – це усе свідчення державності й держави.

Ними свідками наявності в давні часи державності на українських землях є пам'ятки матеріальної культури, насамперед могутні городища середини I тис. до н. е. – залишки давніх міст, Змієві вали середини I тис. н. е., штучно створене Амадоцьке озеро рубежу нашої ери та навіть скарби давньоримських монет I–V ст. н. е., а також пам'ятки нематеріальної культури (топоніми, мовні ідіоми, народні звичаї, обряди тощо).

Основними завданнями тогочасних державних утворень були: внутрішнє, себто організація і підтримання правопорядку, економічних і торговельних зв'язків, зведення оборонних укріплень, спорудження штучних водойм; зовнішнє – оборона, тобто захист населення й території його проживання від ворогів, установлення та підтримання зв'язків з сусідніми етносами, державами тощо.

Що ж то була за державність на давніх українських землях, як вона виникла, як розвивалася в поступі свого державотворення, які залишила по собі сліди, традиції, матеріальні й нематеріальні пам'ятки?

Ще з сивої давнини в суспільстві, за суворих реалій людського буття зароджувалися, міцніли, слабшали й знову розвивалися на українських землях складові ознаки державотворення не стільки, образно кажучи, по нисхідній і по спіралі, як у жорстокій боротьбі із зовнішніми ворогами. Отже, у нашому контексті постає ще один такий важливий термін, як “державотворення”, який потребує також свого відповідного правового визначення, що безпосередньо стосується ретроспективних досліджень витоків державності в далекій минувшині на українських землях. А поки що обмежимося його тлумаченням у Вікіпедії.

‘Державотворення (англ. State Building, нім. Staats bildung, Staatsaufbau) – комплексний довготривалий процес, спрямований на утворення держави,

який включає культурні, політичні, міфологічні, релігійні та інші чинники²⁴, до яких можна додати міжнародні, військові, економічні, географічні. До того ж треба врахувати, що не в кожній державі поняття й властивості “державотворення” мали ті значення та роль, якими вони були в процесі їх виникнення, становлення і розвитку на давніх українських землях.

Нині перед науковцями-правниками постало актуальне завдання чітко сформулювати новий понятійно-термінологічний апарат, дати визначення того, що ми розуміємо під такими категоріями, як “держава”, “державність”, “державотворення”, “державотворча ідея”, “державотворчий етнос”, “протодержавна”. І коли в нас буде дійсно наукова класифікація, то з’ясуємо достовірно й доказово, які державні утворення на давніх українських землях були й могли бути в умовах Стародавнього світу, Античності, Середньовіччя і Нового часу, бо тут догматична марксистсько-ленінська методологія про так звану класову боротьбу та первісно-общинний, рабовласницький, феодальний і капіталістичний лад давно не тільки застаріла, а й гальмує наукові дослідження цієї теми.

Але повернімося до термінів “держава” і “протодержавна”. Тепер існує чимало визначень терміна “держава”, вони різнобічно й змістовно розкривають суть цієї суспільно-політичної інституції. Але не слід теперішні критерії держави і державності застосовувати до державних утворень античних часів і Середньовіччя. Розвиток суспільних відносин і постання держав – це постійний процес, який у певних історичних епохах мав зовсім інший зміст, організаційну форму і структуру, ніж тепер.

Однак, чи ж достатньо наукових напрацювань у цьому правовому аспекті щодо визначення основоположних категорій, які так необхідні при дослідженні понад двохтисячолітньої історії державотворення на українських землях? Мабуть, що ні. Тема давньої державності та держави на давніх землях нинішньої України потребує подальшого всебічного вивчення, а державотворення – надійного визначення. Серед них є три головних терміни: державність, державотворення, держава, яким передують державницька ідея.

Як наукові категорії ці терміни розглядаються у різних вимірах і навіть як синонімічні поняття, але, хоча вони й близькі за змістом, між ними існує суттєва відмінність.

Державність хронологічно передують державі в тривалому й комплексному процесі постання елементів і структур державної влади. Ще В. Винниченко писав, що державність – це коріння держави, а держава – вінець державності. На нашу думку, об’єднувальним терміном між ними є державотворення, а вихідним і визначальним у становленні першооснов держави є державницька ідея.

²⁴ Державотворення (Вікіпедія) <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Державотворення>> (дата звернення 29.07.2026).

У правничій літературі можна натрапити на твердження, що державність народу або завершується з появою суверенної держави, або свідчить про незавершеність її побудови. Ми з цим не згодні, бо переконані, що державотворення ніколи не закінчується. Суспільство і держава не стоять на місці, а перебувають у постійному розвитку, у процесі якого з'являються нові виклики часу соціального, внутрішнього або міжнародного характеру, які потребують невідкладного правового регулювання державного механізму, тому й державність вдосконалюється і набуває нових ознак.

Тож спробуємо сформулювати основні державотворчі терміни, які використовуються у цьому дослідженні. Наголошуємо, що всі вони обґрунтовані не сучасними критеріями щодо визначення теперішніх держав, а поглядами античних філософів і державних діячів, таких як Платон і Цицерон про державу тих далеких часів, бо саме з періодом Античності пов'язані першовитоки державності на давніх українських землях, що є предметом нашого наукового інтересу. Насамперед це стосується найважливіших термінів: *державність, державотворення, держава, державницька ідея*.

Держава – це результат творчої діяльності державотворення, вона є одним із найважливіших інститутів громадянського суспільства, центральним елементом його політичної системи. До універсальних ознак держави належать територія, населення, влада. На сьогодні є декілька визначень поняття держави, які відбивають такі його найважливіші аспекти:

- держава як організація політичної влади;
- держава як апарат влади;
- держава як політична організація всього суспільства.

У часи Античності та в період раннього Середньовіччя, чому присвячене це дослідження, держава являла собою суверенну організацію політичної влади в суспільстві з визначеною територією, населенням, економікою, національною культурою, духовністю, вона мала спеціальний апарат управління й примусу та виконувала три головні функції: забезпечувала справедливість серед населення, організовувала спільні роботи в інтересах всіх мешканців відповідної території та організовувала захист народу від зовнішніх небезпек.

Найголовнішою ознакою давньої держави був правитель певної території. Ця територія, як правило, поширювалася у межах проживання певного етносу, від імені якого й виступав правитель. Він був сувереном на підвладній йому території.

Першопричиною виникнення державного управління у давні часи була спільна потреба людей у забезпеченні справедливості у самому суспільстві та в його захисті від зовнішніх ворогів, а також у необхідності об'єднання зусиль народу задля спорудження значних спільних будов: фортифікацій, доріг, мостів, міст, каналів, релігійних центрів, гідротехнічних об'єктів.

Наявність таких споруд є прямими доказами існування держави на час їх будівництва.

Тобто держава в давні часи передусім означала владу, здатну об'єднати народ для вирішення спільних потреб оборонного чи господарського призначення. Безумовно, що такий елемент, як *примус* мусив бути присутній при державному управлінні. Знаряддям примусу виступало військо, воно ж виконувало функції захисту й оборони, а для його утримання потрібна була податкова система. Усе це й є характерними ознаками *державності та держави*.

У цьому дослідженні ми виділили чотири терміни: “державність”, “державотворення”, “держава” і “державницька ідея”, аби розглянути їх дефініцію разом. Щоб виникла держава, спочатку мусить з'явитися державницька ідея, яка накреслить шлях до держави. Процес державотворення опирається на ідею, а окремі елементи цього процесу становлять державність і наповнюють державу. Це єдиний процес від зародження ідеї до становлення держави. Тому ці терміни слід розглядати у взаємозв'язку від виникнення державницької ідеї до побудови суверенної держави з міжнародним визнанням.

Державність, державотворення й держава є дуже близькими термінами. Якщо їх розглянути в логічній і змістовній послідовності, то можна сказати, що державність – це державотворення держави. Таке формулювання додає більш логічного й комплексного тлумачення та розуміння всього поступального процесу державотворення від зародження державницької ідеї та першовитоків державності до завершення формування в суспільстві суверенної держави та її міжнародно-правового визнання.

Узагальнивши наведене, можемо надати такі визначення основних державотворчих термінів.

Держава є головною ознакою цивілізованого суспільства. В основі виникнення і становлення держави лежить суспільна необхідність. Держава – це закономірний результат внутрішнього розвитку суспільства. З античних часів державою називають людську спільноту, об'єднану в суспільну організацію для вирішення загальних завдань щодо забезпечення спільних правил проживання та захисту від зовнішніх загроз і ворогів. Держава – це форма існування народу, вона характеризується наявністю спільної території проживання населення, однаковою веденням господарської діяльності, спорідненістю звичаїв і традицій, єдністю мови. До основних ознак держави належать публічна влада, територія, населення, військо, апарат управління.

Головним і основоположним атрибутом держави є її суверенітет, тобто державна незалежність. Держава забезпечує суверенітет над територією та населенням, на яке поширюється її влада.

Доволі цікаве визначення держави надав український історик і державний діяч першої половини ХХ ст. Нечипір Григорій (літературний псевдонім – Григорій Наш). Наведемо фрагмент із його праці про початок дер-

жавного життя. Перший параграф має назву “Закон, держава, державець” і починається словами: “Припис, якого люди мають слухатися по всій державі, зветься законом. Той, хто править людьми й дає їм свої закони, зветься державцем або державним володарем. Вся країна, де люди слухаються законів, зветься державою”²⁵.

На розвиток цієї думки можна додати ще й таке визначення. У давні часи в Україні державою називали двір головного господаря (власника), якому підпорядковувалося все населення села. Тобто під державою розуміли те, що держить (тримає) людську спільність і нею управляє.

На зорі цивілізації держави мали кочові народи й осілі. На давніх українських землях у Північно-Західному Причорномор’ї існували держави кочівників: кімерійців, скіфів, гунів, аварів. Основою їх господарського життя було скотарство. Праслов’яни займали значно вищий суспільний ступінь, бо головним їх заняттям було відтворювальне господарство – хліборобство і тваринництво, які потребували осілого способу життя.

Державність. Цей термін визначає загальні ознаки державотворення й не обов’язково свідчить про наявність у суспільстві самої держави. В основі державності лежить воля народу до самовизначення та усвідомлення ним потреби в державі як способі забезпечення спільного існування. Тобто державність – це ідеологія, вона існує й тоді, коли національної держави ще немає або коли вона з якихось причин втрачена.

Державність є складовою державотворення. Тому можна дати й таке визначення: державність – це державотворення держави.

В юридичній літературі й навіть енциклопедіях можна натрапити на пояснення, що терміни “держава” і “державотворення” є синонімами. Однак – це не так. Зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям “держава”. Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а держава є вінцем державності. Державність – це устрій матеріального й духовного буття народу. Для державності характерним є безперервність державотворення.

Термін “державність” не є синонімом поняттю “держава” ще й з точки зору законів і правил мовознавства. “Державність” і “держава” є іменниками, але такими, що мають цілком інший зміст і позначають зовсім різні поняття, тому не можуть бути тотожними й однойменними, тобто синонімами. Держава – це конкретна форма організації суспільства, а державність лиш вказує на ознаки держави й державотворення. Без державності не може бути державотворення та держави, але ознаки державності можуть себе проявити задовго до завершення державотворення та створення суверенної держави. Однак зі створенням держави процеси державотворення не припиняються – поки існує держава, вони набувають нових ознак і нових державних атрибутів.

²⁵ Григорій Наш, *Історія українського народу* (Богдана 1993) 13.

Державотворення. Довготривалий, комплексний історичний процес, спрямований на утворення держави, називається державотворенням. У кожній країні державотворення має свої особливості. Термін “державотворення” відрізняється від поняття “державність”; вони також не є тотожними. Державність – це те, що вже є, а державотворення – це процес творення нового. Державотворення включає в себе формування й трансформацію політичних утворень від найранішніх спільнот до сучасних національних держав. Державотворення складається з історичних, культурних, економічних, релігійних і політичних чинників, які формують самобутність народу і пробуджують у нього усвідомлення єдності та потребу мати власну державу.

Державницька ідея. Держава не може виникнути сама по собі. Найпершою умовою створення держави як механізму впорядкованого життя її населення за загальноприйнятими правилами (законами) та захисту цього населення від зовнішніх загроз і ворогів має стати розуміння в необхідності об’єднання спільних зусиль щодо життєво важливих потреб, вирішити які поодиночі люди не можуть. Таке розуміння виникає у свідомості окремих осіб, які й проявляють свої лідерські якості та до яких прислуховуються всі інші. Як правило, її виразниками і носіями ставали наймудріші провідники етносу, народні герої, воєводи, загалом обдаровані та здібні люди свого часу.

У перекладі з грецької мови слово *ιδέα* (ідея) – “початок, принцип”. Тобто державницька ідея – це першопочаток, що лежить в основі створення суспільної організації – держави. Державницька ідея є вихідним пунктом і передумовою виникнення державного управління для забезпечення внутрішнього порядку серед населення певної території та його захисту від зовнішніх загроз. Тож державницька ідея – це фундаментальне поняття, основна засада, яка народжується і лежить на самому початку державотворення, тобто ще перед виникненням і становленням держави.

Звідси випливає, що державницька ідея – це першооснова створення держави. Вона також не може сформулювати повне й усебічне бачення держави та її устрою водночас. Від появи державницької ідеї до виникнення держави проходить доволі складний і тривалий процес, який охоплюється поняттям “державотворення”. Але одне є беззаперечним – виникнення і початки держави починаються з державницької ідеї. Отже, ідея лежить у витоках державності.

Державотворчий етнос. Цей термін також є дуже важливим у творенні держави. Кожну державу, як правило, створює для власних потреб етнос певної території, який об’єднують мова й спільні господарські інтереси.

На території давніх українських земель таким державотворчим етносом у часи ранньої, класичної й пізньої античності, тобто в період VIII ст. до н. е. – V ст. н. е. були праслов’яни. За висновками мовознавчої науки, в V–VI ст. н. е. українська мова вже виокремилася із лона праслов’янської

та існувала як самостійна. А оскільки була мова, то мусив бути її носій – український народ. Звідси висновок: державотворчим етносом на землях межиріччя Дністра і Середнього Дніпра у період раннього Середньовіччя (V–IX ст. н. е.) були люди, які там проживали й розмовляли українською мовою, тобто українці, які всі разом складали український народ і який у ті часи давні джерела називали русами й росами.

Отже, державотворчим етносом на просторах від Дністра на заході до лівих допливів Середнього Дніпра на сході у V–IX ст. н. е. був один етнос, який тоді називали русами. Тепер його представників називають українцями. Той факт, що цей народ проживав на такій значній території, свідчить, що то був великий багатолюдний народ, який створив сильну й могутню державу – Антське королівство (царство) на чолі з королем Божем, про що й пишуть візантійські автори.

Народовладдя. Це питання для українців має надзвичайно важливе значення й визначає сутність волелюбного українського народу, тому ми цьому терміну присвячуємо окреме місце.

Протодержава. Термін “протодержава” означає переддержавний стан суспільства. У правничій та історичній науці, особливо у працях з історії української державності, цей термін застосовується до періоду II–IX ст. н. е., що не відповідає історичній дійсності, бо численні джерела свідчать про те, що на українських землях, зокрема у межиріччі Дністра і Середнього Дніпра цього і набагато ранішого часу діяли держави. Про це йтиметься далі.

Тобто про процеси, пов’язані з протодержавою на українських землях, можна говорити лише в період до початку I тис. до н. е., бо вже у VIII–VI ст. до н. е. у межиріччі Дністра й Середнього Дніпра з’являються матеріальні ознаки держави й державності – великі міста з грандіозними фортифікаціями, тепер це городища – пам’ятки історії та культури на межі Українсько-го Лісостепу із Степом. Це беззаперечні свідчення державності. А в V–II ст. до н. е. з’являються й писемні античні повідомлення про царів на давніх українських землях, що й підтверджує наявність державності цього часу.

Античні філософи про державотворення і державу

Державотворення на українських землях бере початок ще в часи трипільської цивілізації VI–III тис. до н. е., що хронологічно збігається з пізнім етапом Стародавнього світу і продовжується в період Античності.

Про саму суть держави, її місце і значення в суспільному житті ще у IV ст. до н. е. чудово описав найвидатніший філософ Платон у фундаментальній праці “Держава”. Зміст цієї праці полягає в тому, що державне управління потрібне для двох головних суспільних завдань – утверджувати справедливість серед громадян певної території (держави) і здійснювати її оборону від зовнішніх ворогів. Платон подав визначення терміна “держава”, він писав, що держава зароджується тоді, коли люди ‘самотужки не можуть забез-

печити собі вкрай необхідні речі, а мають потребу ще в багато чому'. Далі він пояснював: 'Постійно що-небудь потребуючи, багато людей збираються разом, щоб спільно жити й допомагати одне одному; таке об'єднання ми називаємо державою'²⁶. Платон наголошував, що головне завдання держави – це захист своїх громадян від зла, 'інакше щастя неможливе ні для них, ні для держави'²⁷. Якраз для дотримання порядку і справедливості люди створюють державу та ухвалюють закони. Платон зазначав, що 'одні держави підлягають владі тиранів, інші – народу, а ще інші – аристократам'²⁸.

Платон описав сім типів державного управління. Ідеальним він називав державне управління, яке не потребує законів, бо його громадяни живуть по правді та справедливості. За Платоном, до цього потрібно прямувати, підвищуючи суспільну мораль, але такої держави на той час не існувало. Серед тих шести, що залишилися, Платон називав дві форми державного управління правильними – царську владу й аристократію, а чотири спотвореними: тимократію, олігархію, демократію, тиранію. В усіх шести видах державного управління існують закони, тобто правила суспільного життя.

Платон так розрізняв правильні види державного ладу: 'Коли серед правителів перше місце посідає одна людина, це можна назвати царською владою, а якщо правителів більше, то це буде аристократія'²⁹. Платон стверджує, що всі держави "мають правителів і народ"³⁰. Серед титулів керівників держав Платон називав "тиранів", "правителів", "архонтів", а в умовах демократичної форми – "співтоваришів в управлінні"³¹. Згадував Платон і царів³². Про царя скіфів писав і римський автор II ст. н. е. Клавдій Еліан, причому він вказував, що той цар 'утік до Дарія'³³. Дарія він також називає царем, тобто рівноцінним титулом. У даному випадку йшлося про похід перського царя Дарія у Скіфію 513 р. до н. е. Слід зазначити, що стародавні греки і римляни скіфами називали усе населення межиріччя Дністра і Середнього Дніпра без огляду на його етнічну належність і мову, якою воно розмовляло.

Цей факт ще раз вказує на те, що правителі з титулом "цар" існували серед скіфів ще у середині I тис. до н. е. Безперечно, що питання щодо царів скіфів потребують окремого дослідження, бо ця тема є дуже важливою і повчальною й може принести чимало цікавого.

Слід наголосити, що питання держави, її мети, організації влади стали предметом уваги не тільки Платона, а й інших античних авторів. Серед них помітне місце посідають праці видатного римського філософа і державно-го діяча Марка Туллія Ціцерона (106–43 р. до н. е.), зокрема трактати "Про

²⁶ Платон, *Держава* (Дзвінка Коваль (переклад), Апріорі 2021) 65.

²⁷ Там само 209.

²⁸ Там само 24.

²⁹ Там само 171.

³⁰ Там само 193.

³¹ Там само 193.

³² Там само 209.

³³ Клавдій Еліан, *Строкаті історії* (Дзвінка Коваль (переклад) Апріорі 2020) 174.

державу” і “Про закони”. Наведемо окремі думки М. Ціцерона про державу, бо вони дають змогу краще зрозуміти суть державотворчих процесів і на українських землях античних часів.

За М. Ціцероном, ‘державою є власність народу, а народ є не будь-яке зібрання людей, а зібрання багатьох людей, пов’язаних між собою згодою в питаннях права та спільністю інтересів’. В оригіналі записано: “*est <...> res publica res populi*”, дослівно “річ належна народу”. Тобто М. Ціцерон стверджував, що держава належить народу, бо заради його блага вона й створена³⁴.

Найпершим завданням держави є забезпечення внутрішнього порядку: ‘Та й що таке держава, як не спільний правопорядок’, – запитує М. Ціцерон. ‘Нашу державу (мається на увазі римська республіка) створено розумом не однієї людини, а впродовж життя багатьох поколінь, що складає не одне століття’³⁵. Це доволі важливе уточнення: держава – це продукт діяльності кількох поколінь. Тобто процес державотворення визрівав поступово впродовж кількох століть. Так було в Римі і так мусило бути й на українських землях ще в античні часи.

Подібне пояснення сутності держави античних часів знаходимо у праці давньогрецького історика, мислителя і державного діяча II–I ст. до н. е. Полібія. У своїй головній праці “Загальна історія” він назвав три основні форми державного устрою: царство, аристократія і демократія³⁶. Полібій роз’яснював, що усі три види державного устрою повинні слугувати суспільним благам і справедливості.

Не всяке єдиновладдя можна назвати царством, але тільки таке, в якому керовані уступають владу по добрій волі, і в якій панує не стільки страх або сила, скільки розум. Аристократією потрібно визнавати не кожне правління меншості, але тільки таке, при якому правлячі люди бувають найсправедливіші й найрозумніші по вибору. Подібно і демократією не можна назвати державу, в якій вся народна маса має владу робити все, що б не побажала і не задумала. Навпаки, демократією потрібно вважати таку державу, в якій вихідним звичаєм встановлено поважати богів, піклуватися про батьків, шанувати старших, коритися законам, якщо при тому вирішальна сила належить постановам більшості³⁷.

На нашу думку, при вивченні проблем витоків державності й виникнення держави на давніх українських землях потрібно виходити не із сучасного розуміння таких категорій, як “держава”, “державність”, “державотворення”, а передовсім із визначень держави античними авторами, особливо видатним давньогрецьким філософом Платоном. У його фундаментальній праці “Держава” докладно описано причини її виникнення та завдання, які вона мала вирішувати.

³⁴ Марк Тулій Ціцерон, *Про державу; Про закони; Про природу богів* (В Литвинов (пер.), Основи 1998) 48.

³⁵ Там само 68.

³⁶ Полибий, *Всеобщая история в сорока книгах. Т. II. Кн. VI–XXV* (Ф Мищенко (перевод), Ювента 1995) 8.

³⁷ Там само 8.

У платонівські критерії держави повністю укладається державне управління антів на чолі з королем Божем. Візантійський історик Йордан згадує не тільки короля Божа, а й підпорядкованих йому старійшин (воєвод). Звідси випливає, що воєводи управляли локальними територіями єдиної держави, а це своєю чергою свідчить про добре налагоджену організаційну структуру суспільства.

За визначеннями терміна “держава” у розумінні Платона, Цицерона і Полібія, то була царська влада на чолі з одним правителем. Звідси випливає, що сам факт наявності в антів короля Божа є беззаперечним доказом єдиновладдя і наявності держави на українських землях вже у IV ст. н. е.

Постання давньої української державності

Однією з найголовніших причин створення держави Антів був захист від зовнішніх ворогів, що ми й спостерігаємо на прикладі їх війни з готами. Для того щоб вижити в умовах агресії войовничих готів, захистити свою землю, свої сім'ї й зберегти себе як народ, анти мусили проявити солідарність і взаємодопомогу та об'єднатися в державу. Отже, утворення держави Антів прискорила необхідність політичного об'єднання народу для боротьби проти іноземного поневолення з боку готів.

Отже, держава Антів склалася за принципами, які визначив Платон.

Подібний випадок з державотворенням маємо у Чехії. Коли у них поставало питання визначення національної ідентичності в історичній площині, чехи виокремили князівство Само, яке вважається однією з найдавніших держав усіх слов'ян. А проіснувало воно нетривалий період часу – з 623 до 660 рр. Зі смертю князя Само, держава Само занепала. Однак сам факт утворення, існування і розвитку князівства Само мав велике історичне значення як зачаток утворення чеської держави.

Щось подібне могло статися й після смерті короля антів Божа, його синів і 70 воєвод. Подальша доля королівства Божа нам невідома, але відомі імена багатьох інших правителів антів V–VII ст., що свідчить – державотворення на давніх українських землях продовжувало розвиватися.

Однак на просторах від Дністра до Середнього Дніпра існували й ще давніші, ніж королівство Божа, державні утворення, згадки про які дійшли до нас у творах античних авторів, а також у монументальних пам'ятках оборонного зодчества та інженерної думки (грандіозні городища середини I тис. до н. е., Зміївові й Траянові вали II ст. до н. е. – VI ст. н. е., штучно створена велетенська водойма середини I тис. до н. е. – початку н. е., відома під назвою Амадоцьке озеро). Але це окрема і велика тема, яка стосується проблеми державотворення, державності й держави на давніх українських землях у межиріччі Дністра та Середнього Дніпра, на яких у середині IX ст. діяла держава Аскольда і Діра, а після їхньої загибелі – Київська держава із назвою “Русь”.

Найдавніший період державотворення на українських землях охоплює час від трипільської археологічної культури VI–III тис. до н. е., тобто пізнього етапу Стародавнього світу, й до захоплення Києва військом варяга Гелгі (літописний Олег) у 882 р., що хронологічно відповідає періоду раннього Середньовіччя. Це дуже насичений на важливі події період державотворення в Україні. Саме йому присвячена наша монографія “Постання української державності”, яка готується до друку у видавництві “Право України”. Цей час можемо назвати періодом постання давньої української державності.

Про термін “постання української державності”

Під час дослідження теми походження української державності виникла проблема назви самої монографії, яка б охоплювала не тільки початки державності, а й дещо пізніший час її розвитку. Серед різноманітних можливих визначень: *походження, витоки, початки, зачатки, виникнення* автори обрали українське слово *постання*. Ми вважаємо, що воно точніше й повніше відображає первісний етап зародження, становлення та розвитку державності на давніх українських землях.

Академічний “Словник української мови” дає два визначення слова *постання*: 1. Дія за значенням постати. 2. Походження³⁸. Дієслово *постати* є синонімом слова *поставати* й має три значення: 1. Зароджуватися, ставати дійсним, існуючим; утворюватися з чого-небудь; виникати; з’являтися, ставати, організовуватися, створюватися, брати початок, походити від чого-небудь, набувати значення³⁹.

Друге значення слова *поставати*: 1. Стати; стоячи, розміститися де-небудь. 2. Перестати йти, рухатися, працювати, зупинитися⁴⁰.

Третє значення: стати, зробитися кимсь або якимсь⁴⁰.

З урахуванням цього визначення слова *постання* порівняно з іншими подібними термінами найбільш стисло, повно й усебічно відповідає процесам зародження, початків, витоків, розвитку і становлення державності на давніх українських землях, саме тому його й обрано для назви монографії “Постання української державності: часи Стародавнього світу, Античності та раннього Середньовіччя”. Тож термін *постання української державності* охоплює період від зачатків державності на давніх українських землях, тобто від її зародження (виникнення, витоків) й подальшого розвитку та становлення.

³⁸ Словник української мови: в 11 т. Т. 7: Поїхати–Приробляти (І Білодід (голова редкол.), Наук. думка 1976) 376.

³⁹ Там само 361–362.

⁴⁰ Там само 362.

Про визначення термінів “українська державність” і “українська держава”

Ці категорії є близькими, але не тотожними й рівноцінними, а тому потребують деякого пояснення.

До категорії *українська державність* автори монографії віднесли усі відомі події та факти, пов'язані з державотворенням на землях нинішньої України, незалежно від їх етнічної належності. При цьому виходили з традицій історії європейських країн. До історії Франції відносять усе, що відбувалося на її нинішній території із найдавніших часів. Тобто історія Франції – це передусім історія її території. Так само було з таким предметом, як “Історія СРСР” – у його межах вивчали всі події, які відбувалися на території цієї держави в далекому минулому, незважаючи на те, що вона була утворена щойно у 1922 р.

Відповідно й “Історія України” має охоплювати усі події на її території ще з часів кам'яного віку, бо це все є українською історією. Відповідно й усі події і факти щодо таких категорій, як *державність* і *держава* правомірно називати українськими, бо вони є складовою української історії.

Тому “Історію української державності” як предмет окремої наукової дисципліни автори поділили на дві великі категорії – державне життя на території теперішньої України від найдавніших часів, незалежно від її археологічної чи етнічної належності (трипільців, агатирсів, праслов'ян, кімерійців, скіфів, сарматів, готів, гунів, аварів) та власне українську національну державність, тобто державність українського народу.

Державність є становим хребтом буття кожної великої нації. Але виникає запитання: з якого часу починається історія самого українського народу? Академічна праця “Історія України: нове бачення”, яка впродовж 1990–2020 рр. неодноразово перевидавалася й стала основою для навчальних програм, рекомендованих Міністерством освіти України, розпочинає відлік історії українського народу щойно з 860 р. – часу нападу флотилії русів на Константинополь⁴¹. Більше того – автори цієї книги закликають молодь не “удревнювати” історію “етнічних українців” і запевняють, що український народ “вийшов на історичну арену дещо пізніше – уже в середньовічні часи”⁴². 860 р. належить до періоду раннього Середньовіччя.

Однак зачатки народу та відлік його історії слід вести не від загальних тверджень окремих істориків і наведених ними випадкових дат, а від мовних фактів, які засвідчують наявність мови відповідного народу. Тобто мова є найголовнішою і визначальною ознакою буття народу. Про походження народу передусім свідчить мова, якою він розмовляє. Час постання мови свідчить про наявність її носія – народ. Мова є головним доказом самого народу. Отже, питання про час виникнення мови є відповіддю на питання про час постання самого народу. Таким чином такі поняття, як мова,

⁴¹ *Історія України: нове бачення: навч. посіб.* (В Смолій (ред), Альтернативи 2000) 27.

⁴² Там само 26.

народ і державність нерозривно пов'язані між собою. Про національну державу народу можна говорити лише з часу постанови не лише держави, а й його мови.

За висновками українських мовознавців Юрія Шевельова, Григорія Півторака, Костянтина Тищенка, українська мова виокремилася із лона праслов'янської та існувала як самостійна й самобутня вже у VI ст. н. е. Виходить, що вже тоді був і її носій – український народ.

VI ст. н. е. – це період, коли на землях нинішньої України від Карпат, Дністра та Західного Бугу на заході до лівих допливів Середнього Дніпра й Сіверського Дінця проживав численний слов'янський народ, відомий з творів візантійських авторів під назвами *анти*, *склавіни*, *роси* і *росомони*. Територія проживання цього народу збігається із зоною поширення пам'яток археології черняхівської археологічної культури II–V ст. н. е.

Оскільки походження українського народу тісно пов'язане із його розмовною мовою, то цьому питанню у монографії “Постання української державності” присвячено найбільшу її четверту частину обсягом понад 200 сторінок.

На відміну від праць згаданих мовознавців, які встановили наявність української мови вже у VI ст. н. е. на підставі фонологічних досліджень та історико-порівняльного мовознавства, у монографії використано надзвичайно багаті дані українського фольклору, етнографії, давньої української лексики, мовних контактів з аварами, гунами, запозичень з готської мови, краєзнавства, археології, антропології, антропонімії, топонімії та навіть транспортної й будівельної термінології. У сукупності це дало підставу для висновку про те, що основні риси української мови виокремилися із праслов'янської мови вже у II–III ст. н. е., а в IV–V ст. н. е. українська мова побутувала як цілком самостійна. Таке узгоджується із твердженням видатного німецько-лужицького славіста Гайнца Шустер-Шевця, який здійснив немало лінгвістичних досліджень слов'янських етно- та глотогенезу й дійшов висновку, що праслов'янська мова розпалася ще у III ст. н. е. Тобто, згідно з його висновками, у III ст. вже не було праслов'янської мовної єдності – вона розділилася на західну й східну її частини, тоді ж почали формувалися окремі слов'янські мови та народи. Тобто вже у III ст. н. е. праслов'яни розділилися на дві великі гілки – західну і східну. Західні слов'яни проживали на просторі від Лаби (Ельби) до Вісли і Західного Бугу, а східні слов'яни тоді охоплювали територію нинішньої України. Тобто у III ст. н. е. території нинішніх Білорусі, а тим більше пізнішої Московії не могли мати до східних слов'ян жодного відношення.

Окрім цього, згаданий славіст наголосив, що жодних західнослов'янських і південнослов'янських спільнот ніколи не існувало. На цьому тлі твердження про спільну східнослов'янську єдність українців, білорусів і росіян видається анахронізмом.

Висновки Г. Шустер-Шевця щодо розпаду праслов'янської єдності ще в III ст. н. е. підтримали відомі українські мовознавці Олексій Стрижак і Костянтин Тищенко. Більше того, К. Тищенко провів дослідження методом М. Сводеша (метод глотохронології) і встановив, що спільна для усіх слов'ян мова існувала ще 1800 років тому. Це відповідає II ст. н. е. і є ще одним доказом того, що III ст. було тим часом, коли праслов'янської мовної єдності вже не було, вона розпалася. Саме тоді українська мова постала як цілком самостійна, виокремившись безпосередньо із праслов'янської мови. Таке твердження не викликає ні сумнівів, ні застережень. Звідси випливає ще один висновок. На прабатьківщині слов'ян, у межиріччі Дністра й Середнього Дніпра час II–III ст. н. е. став завершальним перехідним періодом від праслов'янської мовної єдності до української мови.

Отже, основні фонологічні й лексичні особливості мови, яку тепер ми називаємо українською, остаточно сформувалися вже у III–IV ст. н. е. На цей час, зокрема 375–376 рр., припадають перші згадки візантійських джерел про антів і їх короля Божа. Звідси випливає, що анти розмовляли українською мовою, а їх король Бож був українцем.

Ці факти дають підставу для ще одного дуже важливого висновку: держава Антів стала першою національною українською державою. У 2025 р. виповнилося 1650 років державі Антів, а цього, 2026, року минає 1650 років від часу загибелі короля Божа.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Makohon S, Tkach A, Tsvietkov V, *Rozvytok radianskoi derzhavnosti na Ukraini* (Polityvdav Ukrainy 1966) (in Ukrainian).
2. Nash Hryhorii, *Istoriia ukrainskoho narodu* (Bohdana 1993) (in Ukrainian).
3. Shelest P, *Ukraino nasha Radianska* (Polityvdav 1970) (in Ukrainian).
4. Vynnychenko V, *Vidrozhennia natsii: (Istoriia ukrainskoi revoliutsii [marets 1917 r. – hruden 1919 r.]): v 3 ch. Ch. 2* (Viden, Dzvin 1920) (in Ukrainian).
5. Vynnychenko V, *Zapovit bortsiam za vyzvolennia* (Knyha rodu 2008) (in Ukrainian).

Edited and translated books

6. *Istoriia Ukrainy: Nove bachennia: Navch. posib.* (V Smolii (red), Alternatyvy 2000) (in Ukrainian).
7. Klavdii Elian, *Strokati istorii* (Dzvinka Koval (pereklad) Apriori 2020) (in Ukrainian).
8. Platon, *Derzhava* (Dzvinka Koval (pereklad), Apriori 2021) (in Ukrainian).
9. Polybyi, *Vseobshchaia ystoriia v soroka knyhakh. T. II. Kn. VI–XXV* (F Myshchenko (perekhod), Yuventa 1995) (in Ukrainian).
10. Tsitseron Mark Tulii, *Pro derzhavu; Pro zakony; Pro pryrodu bohiv* (V Lytvynov (per.), Osnovy 1998) (in Ukrainian).
11. *Ukrainska derzhavnist: istoryko-pravnychi narysy* (V Smolii (zah red), 2-he vyd., dopovn., Pravo Ukrainy 2021) (in Ukrainian).

Journal articles

12. Hrechenko V, 'Do pytannia pro sutnist poniattia "derzhavnist"' [2002] 20 Visnyk Natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav 244–249 (in Ukrainian).
13. Shevchuk L, 'Z istorii stanovlennia ukrainskoi derzhavy: slovianski protoderzhavy' [2016] 62 Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna 72–79 <https://doi.org/10.30970/vla.2016.62.385> (in Ukrainian).
14. Sviatotskyi O, 'Poniattia, oznaky, atrybuty ta symvoly derzhavnosti' [2021] 9 Pravo Ukrainy 22 <https://doi.org/10.33498/louu-2021-09-022> (in Ukrainian).
15. Taranenko M, Taranenko M, 'Pershi derzhavni utvorennia na terytorii Ukrainy' [2016] 1/2 (29/30) Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia, Sotsiolohiia. Pravo (in Ukrainian).
16. Terliuk I, "Derzhava" i "derzhavnist": do problemy teoretyko-pravovoho ta istoryko-pravovoho zmistu poniat v konteksti ukrainskoho (natsionalnoho) derzhavotvorennia' [2021] 7(29) Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriiia: "Iurydychni nauky" 17–27 <https://doi.org/10.23939/law2021.29.017> (in Ukrainian).

Newspaper articles

17. Chorna S, 'Ukrainska derzhavnist: vytoky ta etapy stanovlennia' (Holos Ukrainy, 15 travnia 2018 r.) <<https://www.golos.com.ua/article/302908>> (accessed 29.07.2026) (in Ukrainian).

Encyclopedias and dictionaries

18. Boiko O, Derzhavnist, *Velyka ukrainska entsyklopediia* <<https://vue.gov.ua/Derzhavnist>> (accessed 29.07.2026) (in Ukrainian).
19. *Bol'shaja sovetskaja jenciklopedija* (v 30 tomah) T. 7. Gogol' – Debit (A. Prohorov (gl. red.), Sovetskaja jenciklopedija 1972) (in Russian).
20. *Derzhavotvorennia* (Vikipediia) <<https://uk.wikipedia.org/wiki/Derzhavotvorennia>> (accessed 29.07.2026) (in Ukrainian).
21. *Filosofskij jenciklopedicheskij slovar'* (Sov. jenciklopedija 1983) (in Russian).
22. *Slovyk ukrainskoi movy: v 11 t. T. 7: Poikhaty-Pryrobliaty* (I Bilodid (holova redkol.), Nauk. dumka 1976) (in Ukrainian).
23. *Ukrainskaadianska entsyklopediia: v 12 t. T. 3: Herdan-Elektrohrafiia* (M Bazhan (holov. red.), URE 1979) (in Ukrainian).
24. *Ukrainskyi Radianskyi Entsyklopedychnyi Slovyk: u 3-kh t. T. 1: A – Kabarha* (M Bazhan (holov. red.), URE 1986) (in Ukrainian).
25. *Yurydychna entsyklopediia. T. 2: D-I* (Iu Shemshuchenko (red), Ukrainska entsyklopediia im. M. P. Bazhana 1999) (in Ukrainian).

Dmytro Chobit
Victor Akulenko

THE EMERGENCE OF UKRAINIAN STATEHOOD AND ITS SIGNIFICANCE IN THE HISTORY OF THE PEOPLE

ABSTRACT. The state and statehood are the fundamental attributes of the civilizational development of every nation, its independence, and autonomous existence. However, as of today, the general framework of state-building on Ukrainian lands during the period from Antiquity and the Ancient World to the early Middle Ages remains almost unexplored, which is why this issue is given primary attention.

The article defines the terms "state", "proto-state", "statehood", "state-building", and "idea of statehood". Concepts such as language, people, and statehood are inextricably linked. A nation-state of a people can be spoken of only from the moment of the emergence not merely of the state itself, but also of the people and their language. It is language that constitutes the defining attribute of a people. Where there is language, there is its bearer – the people.

The core phonological and lexical features of the language now known as Ukrainian were fully formed by the 3rd–4th centuries AD. At this time, particularly in 375–376 CE, the earliest references to the Antes and their king Boz appear in Byzantine sources. If there was a king recognised by neighbouring states, then there was also a state. In the state of the Antes, the Ukrainian language was spoken, and therefore their king Boz was an ethnic Ukrainian.

These facts provide grounds for another important conclusion: the state of the Antes became the first national Ukrainian state. In 2025, the Kingdom of the Antes marked its 1650th anniversary, and in 2026 it is 1650 years since the death of King Boz.

KEYWORDS: state; statehood; state-building; idea of statehood; state-forming people; emergence of Ukrainian statehood; Kingdom of Boz.

Головатий Сергій. Щодо мови правничої. Студії. Зібране. Словники. Документи. К. : Наш Формат, 2024. xiv, 1016 с. : іл. (XXXII).

Ця книга – про українську правничу мову, яка зазнала глибокого змосковщення, особливо від кінця 20-х років XX ст. за тотальної советизації всіх сфер життя українців. За десятиліття інтенсивних трансформацій з української мови витіснено базові елементи *правний* і *правничий*, натомість накинута росіянізм-калька *правовий*, а в слові *право* начисто стерто його первинний серцевинний смисл – *ідеал справедливого*. Советизація поняття «право» через нашарування на нього ідеології «червоного», «революційного» та «радянського» спричинила спотворення смислів і знищення сутності ключових понять і явищ у царині права, що їх в українській мові досі позначають за московськими моделями як *правова держава*, *правовий закон*, *правова норма*, *правова система*, *правова наука*, *правова позиція* тощо.

Такі перенесення в українську правничу мову чужих, непитомих елементів, усталених словосполук зі спотвореними смислами ключових понять унеможлилювали точний переклад українською мовою актів міжнародного права, спеціальних юридичних текстів з англійської, німецької та інших мов, зробили непридатними для професійного використання тлумачні й перекладні словники.

Книга повертає до спадщини українських правників і мовознавців 20–30-х років XX ст., чий внесок у формування української наукової термінології, зокрема і з ділянки правництва, об'єктивно й гідно ще не поціновано.

Провідне завдання розвитку української правничої мови, наукової термінології правознавства – очищення їх від московського і советського спотворень, вироблення й використання в юридичних текстах питомих українських термінів і моделей словосполук. З цією метою автор запропонував подати в українському тлумачному словнику нове, десовєтизоване, пояснення змісту та структуру значень терміна *право*, що конче потрібне для оновлення системи української правничої термінології.

Для правників, мовознавців, перекладачів, широкого кола шанувальників української мови.

